

**БЎЛАЖАК БИОЛОГИЯ ЎҚИТУВЧИЛАРИ КАСБИЙ
КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИ ШАКЛЛАНГАНЛИК ДАРАЖАСИНИ
БАҲОЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ**

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.6.6.043>

Салимова Сарвиноз Фарходовна,

Бухоро давлат университети, биология кафедраси п.ф.ф.д (Phd)

Аннотация: Бугунги кунда бўлажак биология мутахассислари касбий компетентлигини баҳолашнинг методик тизимини такомиллаштириши, шаклланганлик даражасини баҳолаш таълим жараёнининг муҳим масалаларидан бири ҳисобланади. Мақолада касбий компетенциянинг моҳияти, унинг аҳамияти, баҳолаш воситалари фондини, “Тюннинг” (Tuning) халқаро лойиҳаси фаолияти, талабалар компетентлиги кўрсаткичлари, уларни баҳолаш услублари ва шакллари ҳақида маълумот берилган.

Калит сўзлар: Касбий компетентлик, ижтимоий компетентлик, баҳолаш воситалари фондини, инструментал компетенциялар, шахслараро компетенциялар, тизимли компетенциялар, интерфаол баҳолаш воситаларига: ҳаётий вазиятларни, продуктив баҳолаш, репродуктив баҳолаш.

**СПЕЦИФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ СТЕПЕНИ
СФОРМИРОВАННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ**

Салимова Сарвиноз Фарходовна,

*Бухарский государственный университет, кафедра биологии д.ф.п.н
(Phd)*

Аннотация: На сегодняшний день одним из важных вопросов образовательного процесса является совершенствование методической системы оценки профессиональной компетентности будущих специалистов-биологов, оценка степени сформированности. В статье представлена информация о сущности профессиональной компетентности, ее значении, фонде инструментов оценки, деятельности международного проекта «Тюннинг» (Tuning), показателях компетентности студентов, методах и формах их оценки.

Ключевые слова: Профессиональная компетентность, социальная компетентность, средства фонда оценки, инструментальная компетентность, индивидуальная компетентность, системная компетентность, средства интерактивной оценки: жизненные ситуации, продуктивная оценка, репродуктивная оценка.

**SPECIFIC ASPECTS OF ASSESSING THE DEGREE OF
FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE
BIOLOGY TEACHERS**

Salimova Sarvinoz Farkhadovna,

Bukhara State University, Department of Biology (Phd)

Annotation: To date, one of the important issues of the educational process is the improvement of the methodological system for assessing the professional competence of future biologists, assessing the degree of formation. The article presents information about the essence of professional competence, its significance, the fund of assessment tools, the activities of the international project «Tuning», indicators of students' competence, methods and forms of their assessment.

Key words: Professional competence, social competence, assessment fund resources, instrumental competence, individual competence, systemic competence,

interactive assessment tools: life situations, productive assessment, reproductive assessment.

Дунёда таълим сифатини баҳолаш, халқаро стандартларга мослаштириш, технологик жараёнлар самарадорлигини орттириш, мутахассислар касбий компетентлигини, рақобатбардошлигини таъминлаш, электрон ва масофавий таълим имкониятларига мослаштириш, таълим ва кадрлар сифатини назорат қилиш мониторингини олиб бориш соҳасида кенг қамровли илмий изланишлар амалга оширилган. Бугунги кунда бўлажак биология мутахассислари касбий компетентлигини баҳолашнинг методик тизимини такомиллаштириш, шаклланганлик даражасини баҳолаш орқали меҳнат бозори ва иш берувчилар талабини қондириш долзарб аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда таълим тизимини модернизация қилиш, юқори малакали мутахассислар тайёрлаш, ёш авлодга пухта таълим бериш, уларни жисмоний ва маънавий етук инсонлар этиб тарбиялаш йўналишларида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан 2016 йил 14 декабрь куни Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисида белгилаб берилган энг муҳим вазифалар узлуксиз таълим тизимини ривожлантириш, сифат ва самарадорлигини таъминлашда УЎТМ ўқитувчиларининг касбий компетентлигини узлуксиз ривожлантириб бориш асосида уларнинг инновацион фаолиятини ташкил этиш ва мувофиқлаштириб бориш заруратини белгилайди.

Ўқитувчи касбининг нозиклиги, масъулиятлиги, мураккаблиги, шарафли эканлиги, муаллимнинг маҳорати, уларга қўйиладиган талаблар, устозларнинг фазилатларига оид фикрлар Шарқ мутафаккирларининг асарларида ўз ифодасини топган. Шарқ маънавияти, маданиятининг хилма-хил жиҳатлари, айниқса, Уйғониш даврида жуда ривожланган бўлиб, бу даврда яшаб ижод этган Абу Наср Форобий, Хоразмий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Абдурахмон Жомий, Жалолиддин Давоний, Алишер Навоий ва бошқа кўплаб мутафаккирларнинг ижодлари педагогик тафаккур тараққиётида ёш мураббийларнинг маънавий-ахлоқий камолотида муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқотларда келтирилишича, компетентлик маълум бир фаолият жараёнида шаклланади ва инсоний кадриятлар билан уйғунлашган яхлитликда намоён бўлади. Л.В.Голиш фикрига кўра, рақобатбардош мутахассис модели куйидаги учта компонентдан иборат бўлиши керак:

Касбий компетентлик— ишчининг тегишли ишлаб чиқариш соҳасида фаолият кўрсатишга лаёқати ва тайёрлигининг умумий кўрсаткичи.

Ижтимоий компетентлик— ўқувчига келажакда ўзини шахс сифатида муваффақиятли фаолият кўрсатиш имконини берадиган, у томонидан умумий ва касбий маданият, жамият кадриятлари ва меъёрлари, позиция ва ориентацияларни ўзлаштирилишини ифодоловчи умумий кўрсаткич.

Шахснинг ижтимоий муҳим сифатлари ва хусусиятлари –муваффақиятли ҳаётий фаолиятучун муҳим аҳамиятга эга бўлган умумижтимоий сифатлар ва хусусиятларнинг умумий кўрсаткичлари.

Шундай қилиб, касбий компетентликнинг компонентларини ўрганган барча тадқиқотчилар унинг кўп қиррали, кўп ўлчамли ва тизимли хусусиятларига эътибор қаратадилар.

Демак, касбий компетентлик – бу мутахассиснинг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган, яъни бирор бир аниқ турдаги фаолиятни амалга ошириш учун етарли бўлган билим, маҳорат, кўникмава тажрибаларни акс эттирувчи ишбилармонлик ва шахсий сифатларнинг уйғунлашган тавсифидир.

Манбаларда келтирилишича, профессионал моҳирлик бевосита қобилиятлар ва шахснинг ижодий ўзига ҳослигига боғлиқ бўлади. Касбий компетентлилик одамнинг умумий ва махсус олган таълими ва амалиётда олган билимлари, кўникмалари ва маҳорати билан уйғунлашиб кетади.

Хар бир ўқув фани бўйича материаллар билим, қобилият ва орттирилган компетенциялар даражасини баҳолаш имконини беради. Ҳар бир баҳолаш материали муайян компетенциялар ва уларнинг таркибий қисмлари ўзлаштирилганлигини текшириш мумкинлигини таъминлаши шарт.

Ҳозирги даврда таълим муассасаларида компетенцияларни баҳолаш ташкилий бошқарув (давлат таълим стандарти билан касбий стандартларнинг ўзаро мувофиқ эмаслиги), методологик (компетенциялар таркибий тузилишининг ишлаб чиқилмаганлиги), методик (янги баҳолаш воситалари фондининг ишлаб чиқилмаганлиги), психологик (педагогнинг янги баҳолаш воситаларидан фойдаланишга тайёр эмаслиги) қийинчиликларни келтириб чиқармоқда.

Бу айниқса, педагогик адабиётларда “фаол”, “интерфаол” ва “маҳсулдор” ўқитиш воситалари ва баҳолаш тушунчалари моҳиятини аниқлашда бир хиллик йўқлиги сабабли янада вазиятни чигаллаштиради.

Фан бўйича ва умуман, АТД бўйича баҳолаш воситалари касбий фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари ва турига мувофиқ, ўқиш натижалари ва компетенциялар матричасига кўрсатилган умумий ва касбий компетенциялар шакллланганлиги даражасини акс эттиради.

Баҳолаш воситалари фондини шакллантиришда қуйидаги асосий принципларга таянилади:

валидлик (баҳолаш объектлари ўқишдан кўзланган мақсадга мос бўлиши керак);

ишончлилик (ютуқларни баҳолаш учун бир хил кўрсаткичлар ва мезонлардан фойдаланиш);

объективлик (турли мақсадларда текширув ўтказилганда объектив ва аниқ натижа олиш).

БВФга қўйиладиган асосий талаблар:

интегративлик;

муаммоли-фаолиятли хусусият;

касбий фаолият билан боғлиқ топшириқлар доирасида долзарблаштириш;

мезонларнинг режалаштирилган натижалар билан боғлиқлиги;

касбдошлар ҳамжамиятида экспертизадан ўтказиш.

Биология ўқитиш методикаси фани бўйича баҳолаш воситалари фонди ўқув фани бўйича назорат-баҳолаш воситалари (НБВ) тўпламларидан иборат.

Биология ўқитиш методикаси фани бўйича НБВ тўпламининг таркибий тузилмалари қуйидагилардир:

умумий қоидалар;

ўқув фанини ўзлаштириш натижалари;

қобилият ва билимлар (намунавий топшириқлар) ўзлаштирилганини баҳолаш;

яқуний аттестация учун назорат-баҳолаш материаллари.

Ҳар бир ўқув соҳаси бўйича назорат – баҳолаш воситалари тўпламлари назорат –баҳолаш материалларини ўз ичига олади, бу материаллар билим, қўникма ва орттирилган компетенциялар даражасини баҳолаш имконини беради. Ҳар бир баҳолаш материали муайян компетенциялар ва уларнинг таркибий қисмлари ўзлаштирилганлигини текшириш мумкинлигини таъминлаши шарт.

“Тюнинг” (“Tuning”) халқаро лойиҳаси. “Tuning Educational Structures” (“Таълим структураларини тузиш”) халқаро лойиҳаси (кейинги ўринларда Tuning (ёки Тюнинг) таълим дастурларини лойиҳалаштириш ва амалга ошириш воситаларини яратишни мақсад қилган. Бу воситалар, бир томондан, таълим олувчи ҳамда меҳнат бозорининг талабларини қондириши, бошқа томондан – турли миллий таълим тизимлари томонидан тан олиниши ва шу билан бирга, муайян университетларнинг илмий-таълим мактабларига хос хусусиятларни сақлаб қолиш имконини бериши лозим. [2].

Тюнинг умумий компетенцияларнинг учта турини ажратади:

Инструментал компетенциялар: билиш қобилияти, услубий қобилият, методологик қобилият ва лингвистик қобилият;

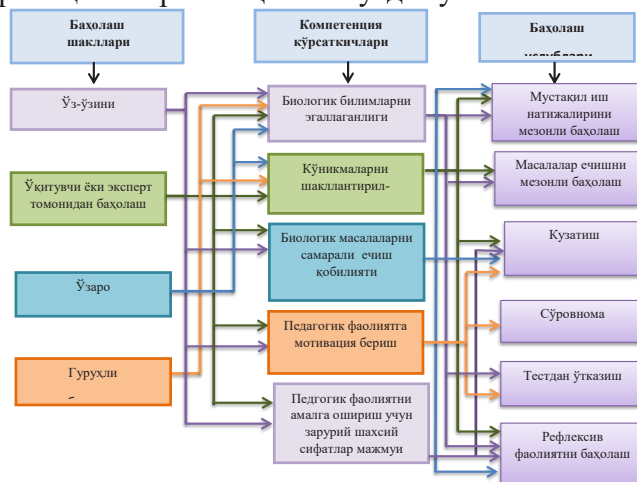
шахслараро компетенциялар: ижтимоий кўникмалар (ижтимоий ўзаро таъсир ва ҳамкорлик) каби индивидуал қобилиятлар;

тизимли компетенциялар: бутун тизимлар билан боғлиқ бўлган қобилият ва кўникмалар (тушуниш, қабул қилиш қобилияти ва билимларнинг комбинацияси; олдиндан инструментал ва шахслараро компетенцияларни эгаллашни талаб қилади).

Тюнинг методологиясини сақлаб қолган ҳолда ишлаб чиқилган дастурлар битирувчиларда умумий (универсал) ва махсус (касбий) компетенцияларни ривожлантиришга қаратилган ва асосан, модулли ҳисобланади. Модул тизимнинг муҳим хусусияти бор – у ўқиш натижалари нуқтаи назаридан шаффоф ва таълим олувчилар ва иш берувчиларнинг шахсий талабларини қондириш учун етарлича мослашувчан. Бундай дастурлар ўқиш натижалари ва таълим олувчининг ушбу натижаларга эришиш йўлида қилган саъй-ҳаракатлари ўртасида керакли мувозанатни топишга кўмаклашади. Саъй-ҳаракатлар синов бирликларида (академик кредитларда) ифодаланади. Тюнинг методикаси доирасида айнан таълим дастурини лойиҳалаштириш босқичи унинг сифати ва жамиятда унга талаб катта бўлиши нуқтаи назаридан муҳим жиҳат ҳисобланади. Яхши лойиҳалаштирилмаган дастурлар битирувчиларни тайёрлаш даражасига салбий таъсир қилади, уларнинг ишга жойлашиш имкониятини камайтиради, ўзлаштириш учун эса керагидан узоқ вақт талаб этилади. Тюнингда таълим дастурларини лойиҳалаштириш методикаси ишлаб чиқилган. Мазкур методикани, шунингдек, қисқача қадам-бақадам алгоритм кўринишида баён этилиши мумкин.

Ўқиш натижалари ва компетенциялар шакланганлиги ўртасидаги ўзаро боғлиқлик. “Олий таълимнинг таълим дастурлари бўйича таълим фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш тартиби”да компетенциялар иккига ажратилган – бутун ўқиш дастурини ўзлаштириш натижаси ва муайян фан (амалиёт) бўйича ўқиш натижалари.

Ўқиш натижаси – бу дастурнинг муайян бир қисмини ўзлаштириш ва шунга яраша оралиқ ва жорий баҳолаш кўзда тутилган.

1-расм. Талабалар компетентлиги кўрсаткичлари, уларни баҳолаш услублари ва шакллари

Компетенцияни ўзлаштириш натижаси ўртасидаги нисбат қуйидагича: талабада компетенция шаклланиши учун бир қатор фанлар (амалиёт) бўйича муайян натижаларга эришиш зарур. Шундай қилиб, компетенция – иш берувчи учун тушунарли бўлган категория, ўқиш натижаси – ОТМ ўқитувчилари ҳамжамияти учун тушунарли категория.

Бошқа сўз билан айтганда, компетенция натижалардан ҳосил бўлади,

натижалар компетенциялар шаклланишининг зарурий ва етарли шарти. Ўз навбатида, алоҳида фанлар бўйича ўқиш натижалари жорий, оралик ва якуний аттестация давомида текширилади. Бундай текширув тестлар, назорат ишлари, оғзаки сўров, курс ишлари ва ҳоказолар ёрдамида амалга оширилади.

Ўқиш жараёнида ва жорий ҳамда оралик аттестация чоғида компетенцияларнинг ўзи эмас, балки, Биология ўқитиш методикаси фанини ўрганиш чоғида шаклланидиган уларга мос ўқиш натижалари текширилади.

Ўқиш натижалари компетенцияларнинг алоҳида даражалари (босқичлари) га ва жиҳатларига (элементларига) мос ва уларни ўқув режасининг муайян таркибий қисмлари (фанлар, амалиётлар, ИТИ, мустақил иш ва ҳ.к.) билан таққослаш мумкин. Ўқиш натижалари ўқишнинг маълум босқичини тамомлаган талабанинг билим, кўникма ва малакалари тавсифи ҳисобланади. Ўқиш натижалари ўлчаш мумкин бўлган параметрлар бўлиб, уларга эришганлик режалаштирилган компетенциялар шаклланишининг англатади.

Дастурнинг алоҳида элементлари (модуллар ёки фанлар ва амалиётлар) ва махсус (касбий) компетенциялар учун ўқиш натижаларини режалаштириш таълим дастурини лойиҳалаштиришнинг муҳим элементи ҳисобланади. Таълим олувчи дастурнинг барча элементлари бўйича режалаштирилган ўқиш натижаларига эришиши таълим муассасасини битирганда унда дастурни ишлаб чиқишда асосий мақсад сифатида кўрсатилган компетенциялар шаклланишини кафолатлайди.

Ҳар бир компетенцияни талаба унга эришишнинг эҳтимолий даражалари орқали намойиш этиш ва бунда бу даражага мос индикаторлар (ўқиш натижалари) ва дескрипторларни (ўқиш натижаларига қанчалик муваффақиятли эришилгани кўрсаткичлари) шакллари (компетенциялар паспортлари, компетенциялар хариталари, матрицалари, матнда баён этиш) турлича бўлиши мумкин. Таълим дастурини лойиҳалаштириш босқичида ишлаб чиқилган ва ўқитувчилар жамоаси томонидан ифодаланган битирувчининг компетенцияси модуллар ёки таълим дастурининг бошқа элементлари ишчи дастурларини шакллантириш учун асос қилиб олиниши жуда муҳим.

2-расм. Баҳолаш воситалари типлари.

Интерфаол баҳолаш воситалари: ҳаётий вазиятларни моделлаштириш, ролли, ишбилармонлар ўйинларидан фойдаланиш, case-study методи (аниқ амалий вазиятларни таҳлил қилиш), лойиҳалар яратиш, ўқув мунозаралари, кичик маърузалар, вазиятли топшириқлар, тақдимот, интервью, ақлий ҳужум, дебатлар киритилади.

Продуктив баҳолаш воситалари репродуктив воситалардан фарқли равишда билимларни ижодий эгаллаш қобилиятини текширади. Фаолиятли компонентни текширишда компетенциялар шаклланишининг баҳолаш фаол ва интерфаол баҳолаш воситалари ёрдамида амалга оширилади. Бунда фаол баҳолаш воситалари таълим олувчиларда маълум ҳаракатларни эгаллашни текширса, интерфаол баҳолаш воситалари билимларни эгаллаш қобилияти, ҳамкорликдаги тажрибадан фойдаланишни назарда туттади.

Компетенцияни баҳолашда баҳолаш воситалари имкониятларига тўхталиб ўтамиз.

Репродуктив баҳолаш воситалари қабул қилинган тайёр билимларни ўзлаштиришни ва ўрганилган материални тушуниш ва қайта ишлаш, эслаб қолиш қобилиятини оғзаки ёки ёзма (вербал, новербал) шаклда текширишга йўналтирилган бўлади. Ҳар қандай компетенция билимларга асосланади, шунинг учун билимларни текшириш бошланғич босқичда бўлиши керак ва ўқитиш сифатини баҳолаш. [3].

Репродуктив жараёнида ўқитишни ташкил этиш ва баҳолаш схемаси ўзаро таъсири етарлича оддий: педагог ахборотни етказди – таълим олувчи бу ахборотни қабул қилиши ва қайта ишлаши зарур. Билим сифатини қабул қилиш, тушуниш, эслаб қолиш ва ўрганилган маълумотни қайта ишлашга боғлиқ. Баҳолаш сифати материални қайта ишлаш (аниқлик, тўлиқлик, кетма-кетлик ва ш.к.) аниқлигига боғлиқ. Репродуктив баҳолаш воситаларига: назорат ишлари, оғзаки имтиҳон, ёзма имтиҳон, тест, сўровнома, коллоквиумлар киради.

Продуктив баҳолаш воситалари маълумотни фақатгина оддий фикрлаш қобилиятини эмас (ўқув материални таҳлил қилиш, синтезлаш), балки ўрганилганлиги асосида мустақил ижод маҳсулини яратишни текширади.

Ўқитиш натижаларини баҳолашга эришиш учун фан ўқитувчиси соҳанинг мутахассиси сифатида жорий ва оралик назоратни амалга ошириш жараёнида маълум кўрсаткич ва мезонларга таянади.

Ўқитиш натижаларига эришиш индикаторлари (кўрсаткичлари) таркиби, Биология ўқитиш методикаси соҳасини (модулни) эгаллашда, билимларни баҳолашда (саволларга жавоб бериш), масалалар ечиш ва топшириқларни бажариш (кўникма), кўпқиррали, муваффақиятли амалий фаолияти, келажакда талабалар касбий фаолиятининг (тажриба) муваффақиятини таъминлайди.

Белгиланган мақсаднинг мувофиқлигини қафолатлаш учун ўқитиш натижаларини баҳолаш усулларини тавсифлаш мажбурийдир.

Хулоса қилиб айтганда, талабалар компетентлигини баҳолаш кўрсаткичлари ва баҳолаш воситалари фондини шакллантириш бўлажак ўқитувчиларнинг касбий фаолиятга (тажриба) тайёрлаш самарадорлигини оширишга ижобий таъсир кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш. М. Эркин ва фаровон, деморатик ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. – 56 б.

2. Tuning Educational Structures in Europe. Final Report – Pilot Project. Phase 1 /Edited by Julia Gonzalez, Robert Wagenaar. – Groningen and Bilbao, University of Deusto, University of Groningen, 2003. – 316 p.

3. Чельшкова М.Б. Оценка профессиональных компетенций. – Москва, 2015. – 30 с.